הפיקוס הבנגלי במקווה ישראל – העץ בעל הצמרת הגדולה ביותר בארץ | צילום: ד"ר אבישי טייכר, מתוך אתר פיקיוויקי

עצי מורשת בישראל – מסקנות מ-30 שנות מעקב אחר עצים בוגרים בישראל

בקצרה | גיליון אביב 2021 / כרך 12(1) | 4 באפריל, 2021

ישראל גלון
מנהל אגף פרחים והנדסת הצומח, משרד החקלאות ופיתוח הכפר; פקיד היערות (לשעבר), משרד החקלאות ופיתוח הכפר

ציטוט מומלץ

גלון י. 2021. עצי מורשת בישראל – מסקנות מ-30 שנות מעקב אחר עצים בוגרים בישראל. *אקולוגיה וסביבה* **12**(1).

במשך שנים שמעתי מחברים ועמיתים לענף הגינון על טיוליהם בעולם ועל העצים המרשימים והעתיקים שראו. "אתה חייב לנסוע ולראות איך שומרים בעולם על עצים ועל ההיסטוריה שהם מספרים לנו", כך אמרו.

משנים רבות של עבודה בשירות ההדרכה והמקצוע (שה"מ) במשרד החקלאות, מסיורים רבים בגנים בהתיישבות הכפרית ובערים ומתוך היכרות עם נופי הארץ, הגעתי למסקנה שבארצנו יש הרבה עצים בוגרים וותיקים, מיוחדים ומרשימים, אשר 'מספרים' את ההיסטוריה של הארץ, ועלינו להכירם, ללמוד עליהם ועל ההיסטוריה הקשורה אליהם, לחקור ולהפיק מהם מידע אגרוטכני וגנני על התאמתם, על ממדיהם, על משך חייהם ועוד. נוכל לסייע בשימור העצים הללו כך שימשיכו להיות חלק מנוף הארץ ולתרום לאיכות החיים והסביבה, לסייע במאבק בהתחממות העולמית ולהקטין את אי-החום העירוני. ויפה שעה אחת קודם; כיוון שהדור, המשולב בחלק מסיפורי ההיסטוריה שהעצים 'מספרים' לנו, הולך ונעלם, ולצערנו, חלק מהעצים מתחילים להתנוון, וחלק גדול מהם נכרת עקב עבודות פיתוח ובנייה.

תיעוד העצים, הכרתם והכרת ההיסטוריה שלהם עשויים במידה רבה להוות 'תעודת ביטוח' כנגד פעולות הפיתוח, שבמקרים רבים אינן מביאות בחשבון את קיומם של העצים בשטח, למרות החקיקה הקיימת בישראל על פי פקודת היערות המנדטורית (שעודכנה ב-2008 וב-2014), העוסקת בטיפול ביערות ובהגנה על העצים בכל שטחי מדינת ישראל.

לפיכך יזמתי מחקר – 'סקר עצים בוגרים בישראל' – שמתקיים ברציפות במסגרת משרד החקלאות משנת 1990 ועד ימים אלה. סקר עצי מורשת כולל בעיקר עצים שעונים על אחת מההגדרות הבאות: עצים ותיקים שניטעו לפני קום המדינה, עצים מיוחדים ונדירים או עצים הקדושים לפחות לאחת מהדתות המונותאיסטיות. נתוני הסקר כללו נוסף על מין העץ ומיקומו המדויק, גם מידע על ממדי העץ, תנאי גידולו, סיפורו ההיסטורי וכמות העצים באתר. חלק מהמידע הוא על קבוצות עצים – חורשה או שדרה ולא עץ בודד. את רוב הסקר ביצעו מתנדבים – גננים, חובבים ואוהבי טבע. חלק רב מהמידע אומת על-ידי אנשי מקצוע.

ידיעה זו מתארת ממצאים מרכזיים בעבודה שבוצעה בשנים 1990 עד 2019, שתועדה ופורסמה בדו"ח מחקר [2], במאמרים בעיתונות המקצועית [1] ובחוברות 'טיולים בעקבות עצים' [3,4].

שיזף מצוי בעין חצבה, שגילו 600–2,000 שנים – המועמד המוביל לתואר העץ העתיק ביותר בישראל | צילום: ישראל גלון

ממצאים

מהנתונים הקיימים במאגר המידע של עצי מורשת, הכולל נכון לשנת 2020 כ-2,400 עצים, ניתן ללמוד מי הם מיני עצי התרבות והבר שניטעו בשכיחות גבוהה בארץ בגנים ובשטחים הפתוחים מראשית המאה ה-19 ועד שנות ה-80 של המאה ה-20 (איור 1).

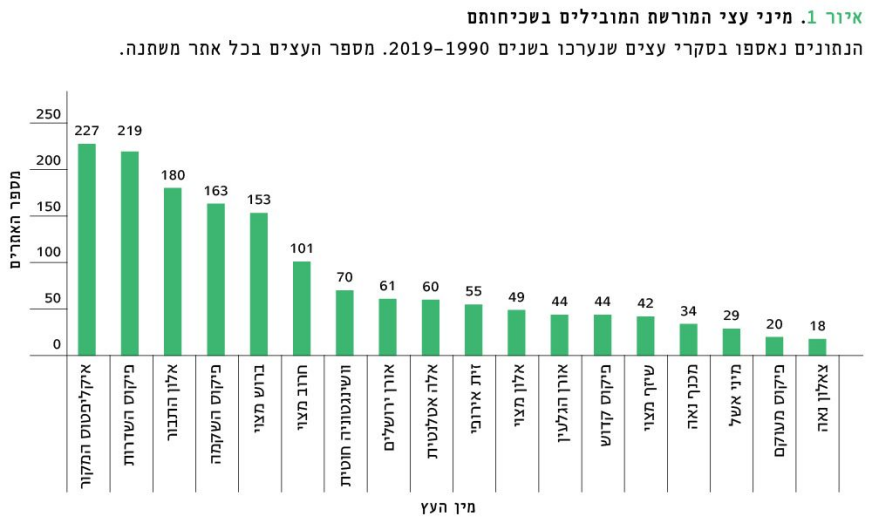

איור 1
מיני עצי המורשת המובילים בשכיחותם
הנתונים נאספו בסקרי עצים שנערכו בשנים 1990–2019. מספר העצים בכל אתר משתנה.

הבולט ביותר בתפוצתו ברחבי הארץ הוא איקליפטוס המקור, שנשתל מסוף המאה ה-18 וליווה את ההתיישבות היהודית בכל חלקי הארץ. אם כן, לא בכדי מכונה העץ בפי תושבי הארץ הערבים "עץ היהודים". העצים הראשונים הובאו לארץ בעזרת בית הספר החקלאי 'מקווה ישראל' בשנת 1898. עד היום מפארת חורשת

האיקליפטוסים הראשונה את חצר בית הספר, בואכה הגן הבוטני.

אחריו בולט בתפוצתו פיקוס השדרות, שנשתל כעץ רחוב בהיקפים גדולים מאוד בכל היישובים העירוניים בשנות ה-40. גם פיקוס קדוש ופיקוס מעוקם מופיעים בין העצים המובילים בסקר.

ארבעת העצים הבאים ברשימה הם עצי בר חשובים, אך רק חלק קטן מהם מדווח משטחים פתוחים, ורובם נטועים בשטחי גינון, ואלה הם: אלון התבור, פיקוס השקמה, ברוש מצוי וחרוב מצוי.

נמצא מתאם טוב בין קוטר הגזע לגיל העץ, דבר שסייע לקבוע כלל אצבע להערכת גיל עצים: עבור עצים שבגובה 130 ס"מ מעל הקרקע קוטר הגזע שלהם הוא 20–100 ס"מ, הקוטר בס"מ הוא הערכה טובה לגיל העץ בשנים. למשל, עץ שקוטר גזעו 80 ס"מ בגובה זה, גילו המשוער הוא כ-80 שנה. העצים, שגילם הוערך ביותר ממאה שנים, הם כולם מהמינים: פיקוס השקמה, אלון התבור, איקליפטוס המקור, אלון מצוי, אלה אטלנטית, שיזף מצוי, חרוב מצוי וברוש מצוי.

מנתוני הסקר אפשר ללמוד שכ-20% מהעצים הם בני יותר ממאה שנה, מעל 70% הם בני 70–100 שנה, והשאר צעירים יותר – עצים מיוחדים, היסטוריים ונדירים.

אדנסוניה מאוצבעת (באובב) בעין גדי – העץ בעל הגזע הרחב בישראל | צילום: ישראל גלון

הסקר עונה על שאלות שבוודאי שאלתם את עצמכם לא פעם:

- מה היקף הגזע הרחב ביותר בארץ? כ-10 מטר. זהו היקף הגזע של אדנסוניה מאוצבעת (עץ הבאובב) בקיבוץ עין גדי שנשתלה בשנת 1960.
- מה גובהו של העץ הגבוה בארץ? כ-50 מטר. מדובר באיקליפטוס לימוני שניטע לפני כ-100 שנים ברחוב שפירא 8 בפתח תקווה.
- לאיזה גודל מגיעה הצמרת הגדולה ביותר בארץ? כדונם. היא שייכת לפיקוס בנגלי שנשתל בשנת 1888 במקווה ישראל.

שאלת השאלות היא מיהו העץ העתיק ביותר בישראל. על התשובה לשאלה זו קיימת מחלוקת גדולה [2]. העצים המועמדים לתואר הם: שיזף מצוי בעין חצבה שגילו מוערך ב-600–2,000 שנים; זית אירופי במטעי צומת ראמה בגליל התחתון שגילו מוערך ב-600–900 שנים; אלה אטלנטית בבקעת קדש, זית אירופי בכנסיית גת שמנים ואלה אטלנטית בקדיתא – גיל שלושתם מוערך ב-600–800 שנים; אלון מצוי ("האלון הבודד") בגוש עציון – 500–700 שנים; פיקוס השקמה באום חאלד נתניה – 600 שנים.

אני קורא למעוניינים לדווח על עצים עתיקים ומיוחדים ולסייע במיפוי העצים לפנות אליי בדוא"ל.

מקורות

1. גלון י. 1995. עצים היסטוריים ונדירים בישראל. **גן ונוף** ז': 35–37.

2. גלון י. 2020. עצי מורשת בישראל – 30 שנות מעקב אחר עצים בוגרים בישראל 1990–2020. בהוצאת משרד החקלאות ופיתוח הכפר.

3. גלון י, בן שחר י והלר א. 2010, 2012, 2013, 2014. טיולים בעקבות עצים. בהוצאת שה"מ, משרד החקלאות ופיתוח הכפר.

4. עצי מורשת. אתר משרד החקלאות ופיתוח הכפר. נצפה ב-10 בנובמבר 2020.